

Het voorkomen van de Zwarte Zeeëend *Melanitta nigra* langs de Nederlandse kust: een evaluatie.

The occurrence of the Common Scoter Melanitta nigra along the Dutch coast: an evaluation

Maarten Platteeuw,
Club van Zeetrekwaarnemers, Alkmaar

Inleiding

Eén van de meest karakteristieke soorten vogels tijdens zeetrekellingen op plaatsen langs de Nederlandse Noordzeekust is de Zwarte Zeeëend *Melanitta nigra*. Vrijwel het gehele jaar door is deze soort één van de trouwste verschijningen in het kijkerbeeld van de vaste waarnemers: met name in Noord-Holland gaat er vrijwel geen waarnemingsuur voorbij zonder dat er een groepje wordt opgemerkt. Het mag dan ook verwonderlijk heten, dat tot dusver nog nooit aparte aandacht aan de over de Zwarte Zeeëend verzamelde gegevens is besteed. Vooral met het oog op het recent gepubliceerde overzicht over de bekende overwinteringsgebieden van onder andere deze soort in het Westpalae-artisch gebied (Laursen 1989) leek het interessant om aan de hand van onze gegevens te trachten na te gaan in hoeverre aantalsschattingen op basis van trekellingen aanvullingen kunnen leveren op aantalsschattingen gebaseerd op tellingen van de winterkwartieren.

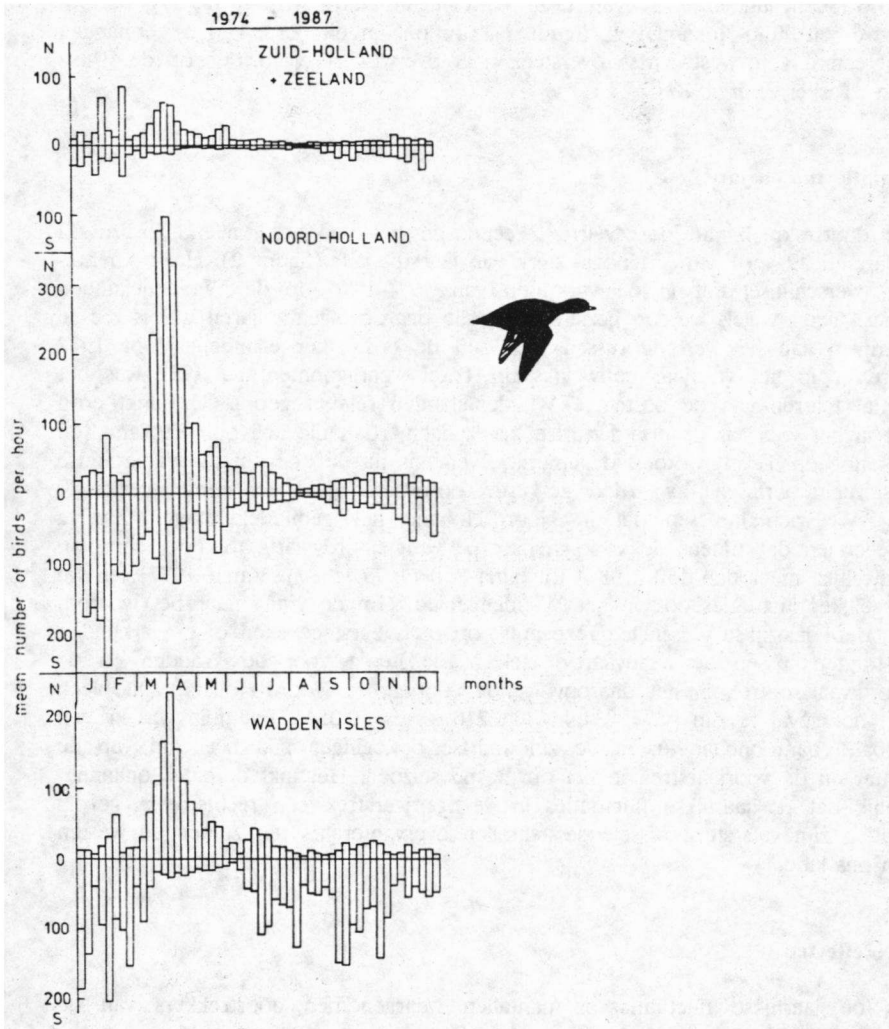
Methoden

De basis van het hier uitgewerkte materiaal wordt gevormd door de door de Club van Zeetrekwaarnemers (CvZ) verrichte zeetrekellingen (voor een beschrijving van dit veldwerk vgl. Camphuysen & Van Dijk 1983). Af en toe hebben dergelijke tellingen ook aanwijzingen gegeven over de meer permanente aanwezigheid van overwinterende Zwarte Zeeëenden op bepaalde plaatsen langs de kust (zoals o.a. in de late winters en voorjaren van 1978 en 1979 voor de kust van Camperduin, NH), maar voor een meer volledig overzicht van dergelijke winterconcentraties in Nederlands kustwater is verwezen naar publicaties van Van Dijk (1987), Baptist & Camphuysen (1987), Baptist (1988) en Leopold (1988). Het moge duidelijk zijn dat zeetrekellingen altijd slechts een steekproef vormen van het totale trekbeeld. Eén van de belangrijkste problemen bij de interpretatie van de resultaten is dan ook ongetwijfeld het feit dat waarnemers op dagen met veel vogelbewegingen veelal geneigd zijn om langduriger te blijven tellen dan op zogenaamd "slechte" dagen, waardoor de steekproef niet aselekt meer is. Voor wat betreft de Zwarte Zeeëend zal dit probleem zich (vrijwel) niet voorgedaan hebben, daar het aantal Zwarte Zeeëenden dat op een dag waargenomen wordt maar bij hoge uitzondering bepalend wordt geacht voor de beslissing om wel of niet door te gaan met tellen.

Doortrek door het jaar

Zwarte Zeeëenden worden het gehele jaar door voor de Nederlandse kust gezien. De grootste aantallen langsvliegende vogels per uur worden geconstateerd voor de kust van Noord-Holland, op de voet gevolgd door de Noordzeekust van de Waddeneilanden. Veel minder algemeen is de soort voor de kust van Zuid-Holland en Zeeland (figuur 1). In Noord-Holland worden de meeste bewegingen waargenomen in het voorjaar (eind maart/begin april), wanneer gemiddeld meer dan 300 vogels per uur noordwaarts trekken. Zuidwaartse trek in het najaar blijft hier sterk bij achter. Wel wordt er in de late winter (eind januari/begin februari) een duidelijke piek in zuidwaartse bewegingen waargenomen. Dit is mogelijk een effect van strenge winters.

Op de Waddeneilanden is het patroon van late winter en voorjaar vergelijkbaar met de situatie in Noord-Holland. Zomer en najaar geven hier echter een heel ander beeld. Terwijl langs de gehele Hollandse kust de Zwarte Zeeëend 's zomers duidelijk schaars is, verschijnen er voor de kust van de Waddeneilanden vanaf eind juni aanzienlijke aantallen westwaarts vliegende vogels (figuur 1). Deze vogels zijn mogelijk op ruitrek naar belangrijke ruiconcentraties op de Britse oostkust (Tasker *et al.* 1987), waardoor ze niet zuidwaarts afbuigen naar de Hollandse kust. Deze nazomerbewegingen (c. 100 vogels per uur) zetten door tot begin augustus. Later in de herfst, vanaf half september tot eind oktober, trekken er wederom rond de 100 Zwarte Zeeëenden per uur westwaarts langs

figuur 1. Doortrekverloop van Zwarte Zeeëend door het jaar (1974-1987) in drie deelgebieden.

figure 1. Seasonal pattern of Common Scoter movements throughout the year (1974-1987) in three Dutch coastal areas.

de Waddeneilanden. Ook van deze bewegingen wordt vrijwel niets gezien in Noord- en Zuid-Holland (vgl. figuur 1), wat ook in dit geval kan samenhangen met een directe westwaartse oversteek naar overwinteringsgebieden op de Britse kust (Tasker *et al.* 1987).

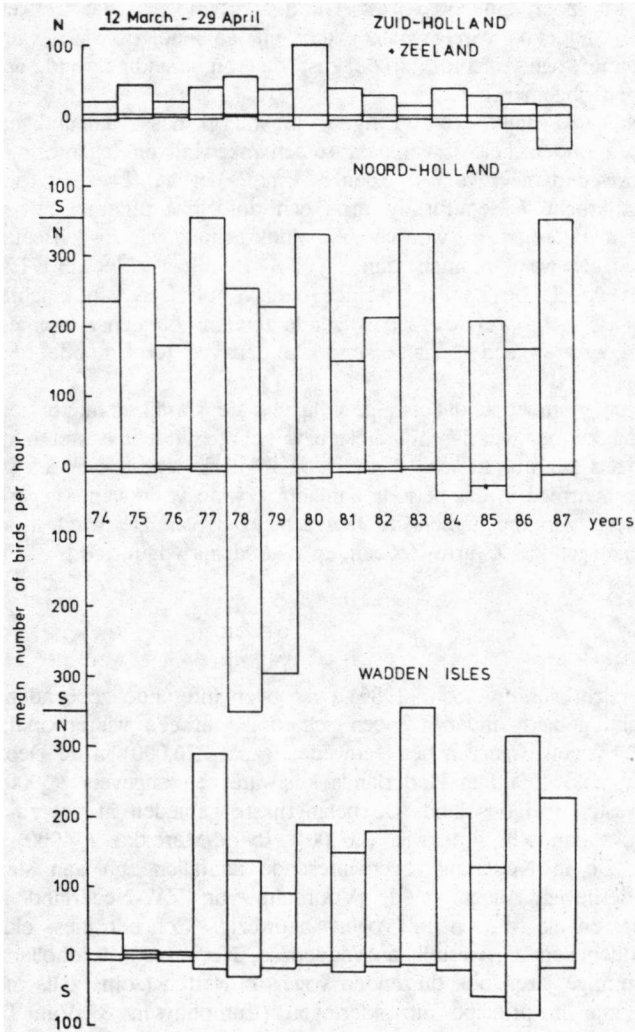
Variatie tussen jaren

De doortrekkende piek van de Zwarte Zeeëend in het voorjaar, vallend tussen 12 maart en 29 april, varieert nogal sterk van jaar tot jaar (figuur 2). Het opmerkelijke verschijnsel dat in de voorjaren van 1974-1976 op de Waddeneilanden vrijwel geen vogels werden gezien en in alle daaropvolgende jaren wel is toe te schrijven aan het verschil tussen Texel en de oostelijker eilanden. Voor 1977 werd er in het voorjaar nauwelijks op Texel waargenomen, na 1977 was het aantal teluren van de oostelijke Waddeneilanden relatief gering. Het lijkt erop dat in het voorjaar de noordwaartse bewegingen, zoals die in Noord-Holland (en ook nog op Texel) worden opgemerkt, eveneens na de hoek in de Nederlandse kust zeeinwaarts gaan, waardoor ze verder oostwaarts niet meer worden gezien.

We zien intussen dat in Noord-Holland het gemiddeld aantal Zwarte Zeeëenden dat tijdens de voorjaarspiek per uur noordwaarts trekt varieert van nauwelijks meer dan 150 (1981) tot bijna 350 (1977, 1987). Vanaf 1977 zien we dergelijke fluctuaties ook in het Waddengebied. Om de vraag naar het waarom van deze jaarlijkse verschillen te beantwoorden is eerst gekeken of er verbanden bestonden tussen de westwaartse trek in de herfst voor de Wadden en de noordwaartse trek in het daaropvolgende voorjaar in Noord-Holland. Dit bleek niet het geval te zijn ($y = 231.44 + 0.216 x$, $r = 0.054$). Evenmin was er een verband aantoonbaar tussen de zuidwaartse bewegingen aan het eind van de winter en de voorjaars trek in het opvolgend seizoen. Het lijkt derhalve onaanneemelijk dat de jaarlijkse fluctuaties in de voorjaars trek een rechtstreeks gevolg zouden zijn van sterk wisselende aantallen overwinteraars ten zuiden en westen van ons land.

Weereffecten

Als de jaarlijkse fluctuaties in aantallen waargenomen doortrekkers van de Zwarte Zeeëend in het voorjaar niet afhankelijk zijn van verschillen in het aandeel overwinteraars dat via onze kustwateren hun broedgebieden moet bereiken, ligt het voor de hand om aan een weersinvloed te gaan denken. Voor een analyse van de voorjaars trek in relatie tot het weer is uitsluitend gebruik gemaakt van de gegevens van de Noordhollandse kust, daar deze door de jaren heen de meest constante waarnemingsreeks opgeleverd heeft. Windrichting bleek een zeer sterke invloed op de trekintensiteit te hebben (figuur 3). Bij richtingen tussen NO en ZO, alsmede bij geen wind, trokken er nauwelijks vogels langs,

figuur 2. Jaarlijkse fluctuaties in doortrekintensiteit gedurende de voorjaarspiek (drie deelgebieden).

figure 2. Yearly fluctuations in migrating numbers during the spring peak (three coastal areas).

terwijl bij meer aanlandige windrichtingen (Z, ZW, W, NW en N) meer dan gemiddelde aantallen voorbij kwamen. Met name bij ZW-winden liep het uurgemiddelde op tot meer dan 350 vogels. Dit doet vermoeden dat trekkende Zwarte Zeeëenden duidelijk windgevoelig zijn: bij aanlandige wind vliegen noordwaarts trekkende vogels dichter bij de kust dan bij aflandige wind, waardoor ze beter worden opgemerkt.

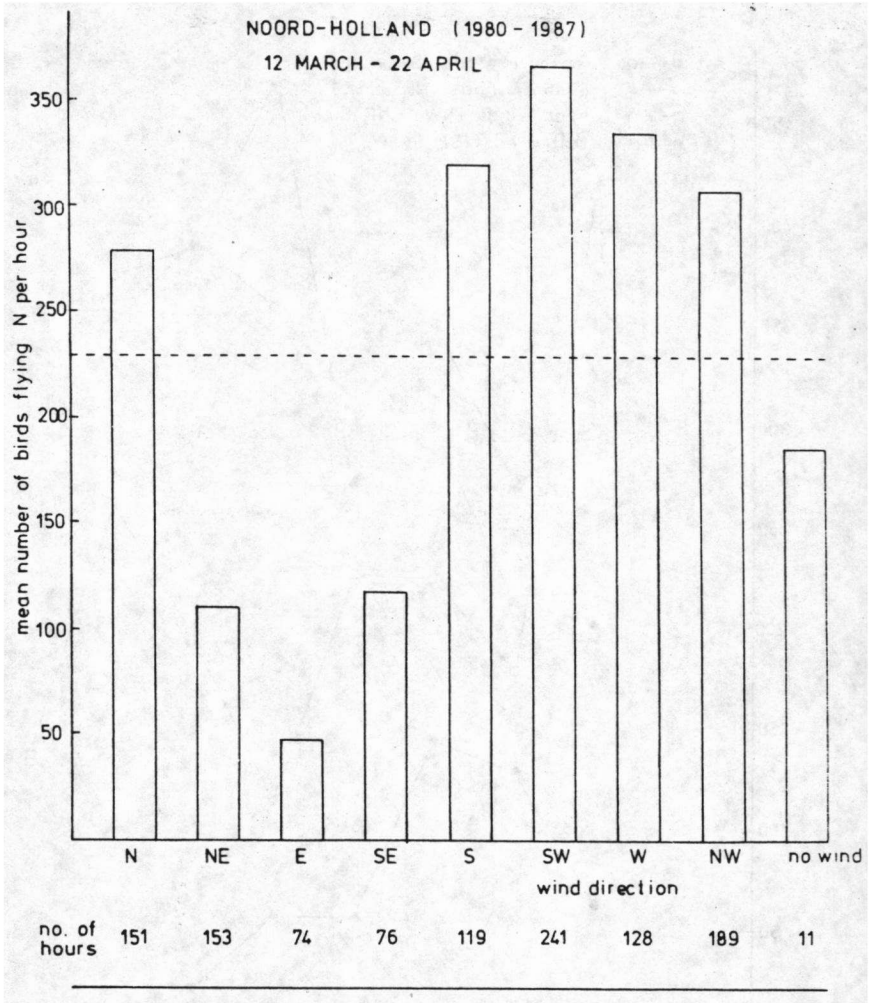
De windgevoeligheid blijkt ook uit figuur 4, waarin naast aanlandige en aflandige winden ook onderscheid is gemaakt tussen meewind en tegenwind. Bij aanlandige winden worden meer vogels gezien naarmate het harder waait tot op het niveau van windkracht 7 Beaufort, waarna een duidelijke afname optreedt. Bij aflandige winden daarentegen worden bij windkrachten van 5-7 Beaufort duidelijk minder vogels waargenomen dan bij 3-4 Beaufort. Meewind levert vrijwel steeds meer vogels op dan tegenwind (behalve bij lage windkrachten). Bovendien vertoont de zichtbare trek een stijgende tendens bij een toenemende windkracht van meewind en een (licht) dalende tendens bij toenemende tegenwind (vgl. figuur 4).

Om het gezegen vermoeden dat windgevoeligheid de jaarlijkse fluctuaties in de voorjaarstrek zou kunnen verklaren te testen is het gemiddeld aantal noordwaarts vliegende vogels per uur tussen 12 maart en 29 april per voorjaar uitgezet tegen de frequentie waarmee in die periode aanlandige wind voorkwam (gegevens KNMI). Het positieve verband tussen de hoeveelheid aanlandige wind in een voorjaar en het aantal getelde Zwarte Zeeëenden is duidelijk (figuur 5).

Discussie

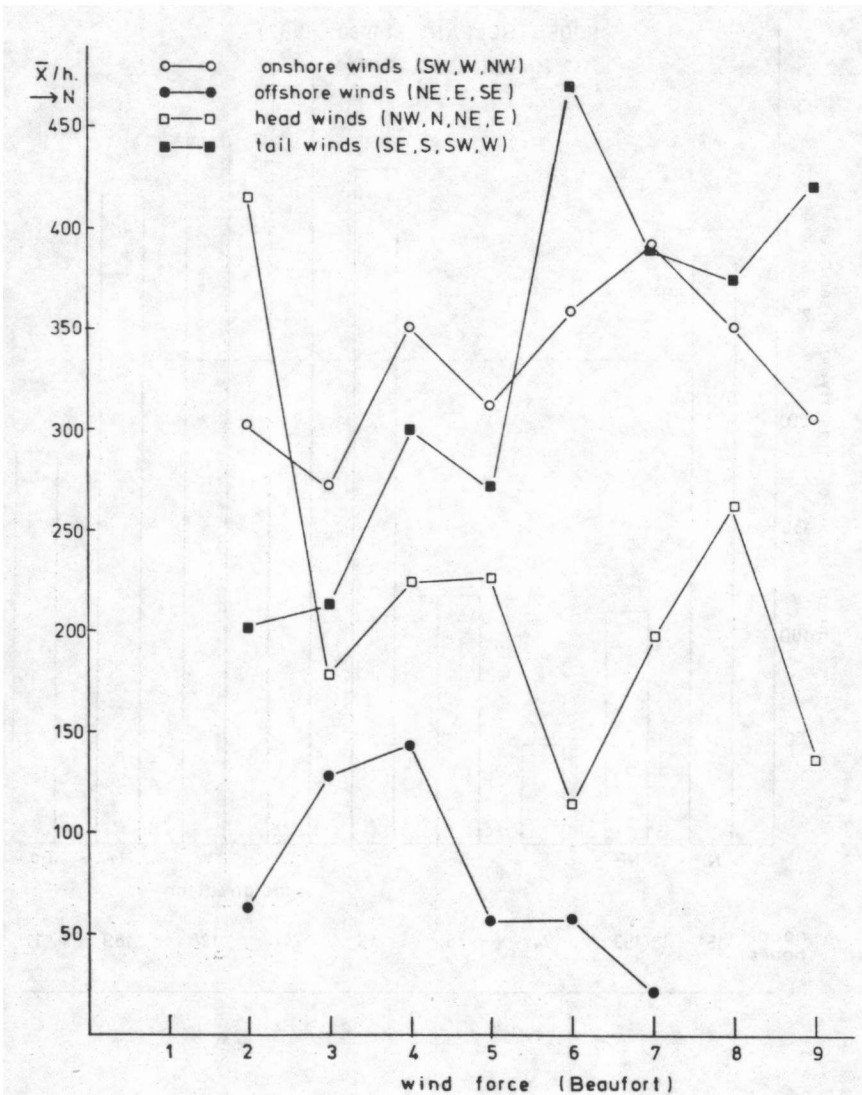
In het recente overzicht van Laursen (1989) over overwinterende zeeëenden in het Westpalearctische gebied vinden we een schatting van een winterpopulatie van rond de 800,000 vogels, waarvan het leeuwedeel (zo'n 226,000) in de Deense wateren overwintert, zo'n 15000 in Nederlands kustwater en ongeveer 96000 in gebieden ten zuidwesten van ons land. De belangrijkste gebieden in het zuiden zijn België (1000), Atlantisch Frankrijk (40000), Iberië/Marokko (54000) en Algerije (250-500). De in Nederland overwinterende aantallen zijn aan sterke schommelingen onderhevig. Alleen in de Voordelta van ZW-Nederland zijn vrijwel elke winter enkele duizenden vogels aanwezig. Concentraties elders (Noordzeekust Waddeneilanden, westelijke Waddenzee, Noord- en Zuidhollandse kust) kunnen in sommige jaren ook duizenden vogels omvatten (soms zelfs meer dan 10000), maar zijn in principe uitzonderingen (Camphuysen & Van Dijk 1983, Van Dijk 1987, Baptist & Camphuysen 1987, Baptist 1988, Leopold 1988). Toch lijkt het reëel om het aantal overwinteraars in onze wateren te ramen op 15000-25000 vogels per winter.

Extrapolaties van de uurgemiddelden van de in het voorjaar langs de Noordhollandse kust trekkende Zwarte Zeeëenden naar totale aantallen leveren een schatting op van 150,000-200,000 vogels die elk voorjaar ten zuidwesten van

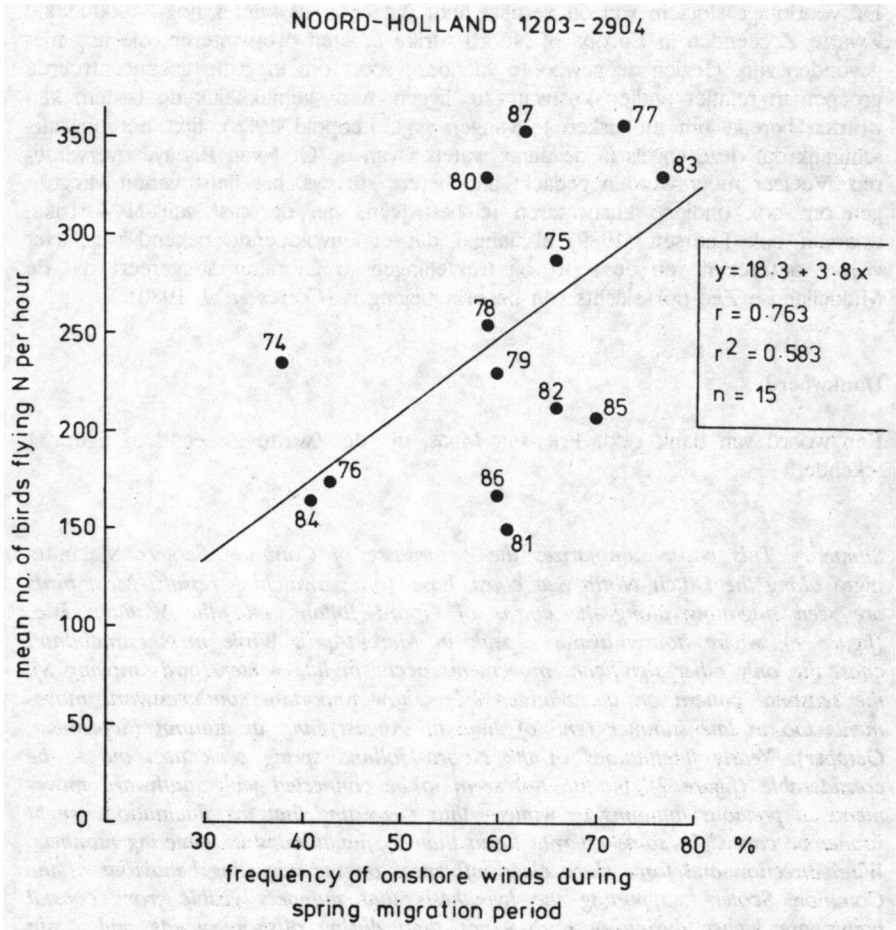
figuur 3. Doortreksterkte in het voorjaar in afhankelijkheid van windrichting in Noord-Holland (1980-1987).

figure 3. Migration intensity in spring in relation to wind direction in Noord-Holland (1980-1987).

figuur 4. Verband tussen treksterkte in het voorjaar en windkracht (Beaufort), opgesplitst naar aan- en aflandige wind en tegen- en meewind.

figure 4. Relation between spring migration intensity and wind force (Beaufort), for respectively onshore and offshore winds and head and tail winds.

figuur 5. Verband tussen het uurgemiddelde en het percentage aanlandige wind per voorjaar.

figure 5. Relation between the mean numbers per hour and the percentage of onshore winds per spring.

deze telposten overwinteren. Na aftrek van de 15000-20000 overwinteraars voor de Zeeuwse kust (Baptist & Camphuysen 1987, Baptist 1988) zouden er nog altijd 130,000-185,000 vogels van zuidelijker regionen afkomstig moeten zijn, belangrijk meer derhalve dan de tot dusver gelokaliseerde 96000 (Laursen 1989). De voorlopige slotsom van dit verhaal luidt dat er in de winter nog 34000-89000 Zwarte Zeeëenden in Europa of Noord-Afrika moeten overwinteren, die nog niet gevonden zijn. Gezien de gewoonte van deze soort om in grote geconcentreerde groepen in relatief ondiep kustwater te liggen, waar gemakkelijk de bodem kan worden bereikt om mollusken te vangen (vgl. Leopold 1988), lijkt het onwaarschijnlijk dat deze vogels in de diepe wateren van de Golf van Biscaye overwinteren. Veeleer moet worden gedacht aan betere surveys, het liefst vanuit vliegtuigen om ook ondiepe kustwateren te bestrijken, van de kust van NW-Afrika, waarvan ook Laursen (1989) al aangaf dat er onvoldoende bekend was. Het vrijwel ontbreken van de soort bij trektellingen in Gibraltar suggereert dat de Middellandse Zee ook slechts van beperkt belang is (Cortés *et al.* 1980).

Dankwoord

Een woord van dank geldt Frits-Jan Maas, die de Zwarte Zeeëend in figuur 1 tekende.

Summary This paper summarizes the occurrence of Common Scoters Melanitta nigra along the Dutch North Sea coast, based on seawatching results. Most birds are seen migrating along the coasts of Noord-Holland and the Wadden Isles (figure 1), where hourly averages peak in March/April. While on the mainland coast the only other significant movements occur in late winter (birds moving S), the seasonal pattern on the Wadden Isles show important southwestward movements too in late summer (end of June till August) and in autumn (September, October). Yearly fluctuations in the Noord-Holland spring peak turn out to be considerable (figure 2), but do not seem to be connected with southward movements in previous autumns or winters, thus suggesting that the fluctuations might sooner be caused by some external agent than by fluctuations in wintering numbers. Wind direction and force show clear influences on the migrating behaviour of the Common Scoters, supporting the hypothesis that numbers visible from coastal points are higher during onshore winds than during offshore winds and again higher during tail winds than during head winds (figures 3, 4). Indeed, it is shown that in springs with a high percentage of onshore winds during the peak migration period the numbers of birds passing by is higher (figure 5). Extrapolating the hourly means, it is concluded that some 150,000-200,000 Scoters move northward each spring along the Noord-Holland coast, which is about 34000-89000 more than is currently assumed to be wintering south of the Netherlands. These birds should probably be looked for in NW-African coastal waters.

Literatuur

- Baptist H.J.M. 1988. Vogelconcentraties in de Voordelta tijdens en voorafgaande aan het 'Borcea-incident', december 1987-januari 1988. *Sula* 2 (1): 21-23.
- Baptist H.J.M. & Camphuysen C.J. 1987. Concentraties Zwarte Zeeëenden *Melanitta nigra* voor de Hollandse en Zeeuwse kust, 9-11 maart 1987. *Sula* 1 (1): 17-18.
- Camphuysen C.J. & Dijk J.van 1983. Zee- en kustvogels langs de Nederlandse kust, 1974-79. *Limosa* 56 (3): 81-230.
- Cortés J.E., Finlayson J.C., Mosquera M.A.J. & García E.F.J. 1980. The birds of Gibraltar. Gibraltar.
- Dijk J.van 1987. Veel Zwarte Zeeëenden *Melanitta nigra* voor de kust van Zuid-Holland in januari-februari 1987. *Sula* 1 (1): 15-17.
- Laursen K. 1989. Estimates of sea duck populations of the Western Palearctic. *Dan. Rev. Game Biol.* 13 (6): 1-22.
- Leopold M.F. 1988. De zeeëenden-survey van januari 1988. *Sula* 2 (1): 23-24.
- Tasker M.L., Webb A., Hall A.J., Pienkowski M.W. & Langslow D.R. 1987. Sea-birds in the North Sea. SAST/Nature Conservancy Council, Peterborough.

Maarten Platteeuw, Club van Zeetrekwaarnemers, Paletstraat 26, NL-1825 KS Alkmaar.